



ส.ค.ส. ๒๕๓๐

เอกสารพุทธเกษตร ฉบับที่ ๔

เราเกิดมาทำไม

โดย

สมเด็จพระญาณสังวร

วัดบวรนิเวศวิหาร



## คำนำ

มีใครเคยคิดบ้างไหมว่า เราเกิดมาทำไม ถ้าลองคิดและพยายามหาคำตอบที่ดีมีคุณค่าที่สุด และปฏิบัติตามนั้นได้ ก็จะเป็นพรชีวิตที่อำนวยความสะดวก สงบก้าวหน้าในอาชีพการงาน ตามชีวิตที่ปรารถนาสำหรับทุกคน หวังเป็นอย่างยิ่งว่า ท่านคงจะค้นหาคำตอบได้จากเรื่อง เกิดมาทำไม ของสมเด็จพระญาณสังวร วัดบวรนิเวศวิหาร เพื่อเป็นพรปีใหม่ที่ประเสริฐสุดสำหรับท่านและครอบครัวตลอดไป

๑ มกราคม ๒๕๓๐

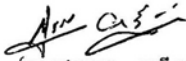
วัดบวรนิเวศวิหาร  
กุฏิหลวงกัมปนาทแสนยากร



3111102002029

ส.ค.ส. 2530

จาก



(นายสุธรรม อารีกุล)

อธิการบดีมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์



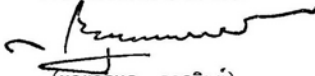
(นายปวิฬ ปุณศรี)

รองอธิการบดีฝ่ายกิจการพิเศษ



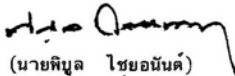
(นายจรูญ จันทลักษณ์)

รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ



(นายกำพล อุดลวิทย์)

รองอธิการบดีฝ่ายวิจัยและวางแผนพัฒนา



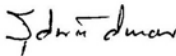
(นายพิบูล ไชยอนันต์)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร



(นายสำเนา ขจรศิลป์)

รองอธิการบดีฝ่ายกิจการนิสิต



(นายสุจินต์ จินายน)

รองอธิการบดีประจำวิทยาเขตกำแพงแสน

# เกิดมาทำไม?

โดย

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)

“เราเกิดมาทำไม” ปัญหานี้ถ้าตั้งขึ้นคิดก็น่าจะจน เพราะขณะเมื่อทุกคนเกิดนั้นไม่มีใครรู้ มารู้เมื่อเกิดมา และพอรู้ได้ยงสาแล้ว มีตัวเราขึ้นคนหนึ่งในโลก แต่ทุก ๆ คนย่อมมีความไม่อยากตาย กลัวความตาย อยากจะดำรงชีวิตอยู่นานเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีความอยากในสิ่งต่างๆ อีกมากมาย คล้ายกับว่าความที่เกิดมานี้ไม่อยู่ในอำนาจของตนเอง มีอำนาจอย่างหนึ่งทำให้เกิดมา ตนเองจึงไม่มีอำนาจ หรือไม่มีส่วนที่จะตั้งวัตถุประสงค์แห่งความเกิดของตนว่า เกิดมาเพื่อทำสิ่งนั้นสิ่งนี้ หรือเพื่อเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ดูคล้าย ๆ กับจะเป็นดังที่วามานี้ ที่ว่าดูคล้าย ๆ ก็เพราะความไม่รู้ หรือจะเรียกว่า “อวิชชา” ก็น่าจะได้ แต่ถ้าจะยอมจนต่อความไม่รู้ก็ดูจะมักง่ายมากไป น่าจะลองทำตามหลักอันหนึ่ง ที่ว่าอนุমানและศึกษา คือสิ่งที่ประจักษ์แก่สายตาก็รู้ได้ง่าย แต่สิ่งที่ไม่ประจักษ์แก่สายตาก็ใช้อนุমান โดยอาศัยการสันนิษฐาน และใช้ศึกษา ในถ้อยคำของท่านผู้ตรัสรู้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ได้ตรัสไว้แปลความว่า “ตณฺหา (ความอยาก) ยังคนให้เกิด” และว่า “โลกคือหมู่มสัตว์ ย่อมเป็นไปตามกรรม” ลองอนุমানดู

ตามคำของท่านผู้ตรัสรู้นี้ดูในกระแสปัจจุบันก่อนว่า สมมติว่าอยากเป็นผู้แทนราษฎร ก็สมัครรับเลือกตั้งและทำการหาเสียง เมื่อได้ชนะคะแนน ก็ได้เป็นผู้แทนราษฎร นี่คือความอยากเป็นเหตุให้ทำการ คือทำการต่าง ๆ ตั้งตั้งแต่การสมัคร การหาเสียงเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้ได้รับผล คือได้เป็นผู้แทน หรือแม้ไม่ได้เป็น ถ้าจะตัดตอนเอาเฉพาะความเกิดมาในช่วงแห่งชีวิตตอนนี้ ก็จะตอบปัญหาข้างต้นนั้นได้ว่า “เกิดมาเพื่อเป็นผู้แทน” ตัวอย่างนี้เป็นรายละเอียดเฉพาะเรื่อง ถ้าจะตอบให้ครอบคลุมทั้งหมด ก็ควรตอบได้ว่า “เกิดมาเพื่อสนองความอยากและสนองกรรมของตนเอง” ถ้าจะแย้งว่า ตอบอย่างนั้นฟังได้สำหรับกระแสชีวิตปัจจุบัน แต่เมื่อเกิดมาก็แรกยังมองไม่เห็น เพราะไม่รู้จริง ๆ ถ้าแย้งอย่างนี้ก็ต้องตอบว่า ฉะนั้น จึงว่าต้องใช้วิธีอนุมานโดยสันนิษฐาน ถ้ารู้จริงแล้วจะต้องอนุมานทำไม และก็อาศัยคำของท่านผู้ตรัสรู้เป็นหลัก ดังจะลองอนุมานต่อไปว่า จริงอยู่เมื่อเกิดมาไม่รู้ แต่เมื่อรู้ขึ้นแล้วก็มีความกลัวตายอยากดำรงชีวิตอยู่นานเท่านั้น แสดงว่าทุกคนมีความอยากที่เป็นตัวต้นเหตุเป็นประจำเป็นจิตสันดาน ความอยากเกิดย่อมรวมอยู่ในความอยากดำรงอยู่นี้ เพราะความตายเป็นความสิ้นสุดแห่งชีวิตในภพชาติอันหนึ่ง ๆ เมื่อยังมีความอยากดำรงอยู่ ประจำอยู่ในจิตสันดาน ก็เท่ากับความอยากเกิดอีกเพื่อให้ดำรงอยู่ตามที่อยากนั้น ทั้งก็ต้องเกิดตามกรรม เป็นไปตามกรรม ฉะนั้น จึงสรุปได้ว่า “เราเกิดมา

ด้วยตัณหา (ความอยากและกรรม) เพื่อสนองตัณหาและกรรมของตนเอง” ตัณหาและกรรมจึงเป็นตัวอำนาจหรือผู้สร้างให้เกิดมา ใครเล่าเป็นผู้สร้างตัวอำนาจนี้ ตอบได้ว่าคือตนเอง เพราะตนเองเป็นผู้อยากเองและเป็นผู้ทำกรรม ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ตนเองนี่แหละเป็นผู้สร้างตนเองให้เกิดมา

ชีวิตของคนเรานี้ ผู้ถือทางไสยกล่าวก้าวว่ามีพรหมลิขิตคือพระพรหมกำหนดเหมือนอย่างเขียนมาเสร็จว่าเป็นอย่างไร แต่ผู้ถือทางพุทธใช้ว่ากรรมลิขิต คือกรรมกำหนดมา โดยผลก็เป็นอย่างเดียวกัน คือ มีสิ่งกำหนดให้เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ นำพิจารณาว่าทางพระพุทธศาสนาแสดงไว้จริง ๆ อย่างไม่รู้ ได้มีพระพุทธรักษาจิตรลดาไว้ว่า “มา กตเหตุ” อย่าถือว่าเพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำได้” คืออย่าถือว่าทุก ๆ อย่างที่จะได้รับ มีเพราะเหตุแห่งกรรมที่ได้ทำได้แล้ว เพราะถ้าถืออย่างนั้นก็จะไม่ต้องทำอะไรขึ้นใหม่ รออยู่เฉย ๆ อย่างเดียว เพื่อให้กรรมเก่าสนองผลต่าง ๆ ขึ้นเองถือเอาความดั่งนี้ก็เท่ากับไม่ให้ถือกรรมลิขิตนั่นเอง มีปัญหาว่าถ้าเช่นนั้นพระพุทธรักษาจิตรลดา แสดงเรื่องกรรมไว้ทำไม พิจารณาดู จะตอบได้ว่า แสดงเรื่องกรรมไว้เพื่อให้รู้ว่า กรรมเป็นเหตุให้วิบากคือผลตั้งแต่ให้ถือกำเนิดเกิดมาและติดตามให้ผลต่าง ๆ แก่ชีวิต ทำนองกรรมลิขิตนั้นแหละแต่กระบวนการของกรรมที่ทำได้มีสลับซับซ้อนมาก ทั้งเกี่ยวกับเวลาที่กรรมให้ผล และข้อที่สำคัญที่สุด คือ เกี่ยวกับ

ความประพฤติปฏิบัติของแต่ละบุคคลในปัจจุบัน คือทาง  
พระพุทธศาสนาสอนให้ไม่เป็นทาสของกรรมเก่า เช่น  
เดียวกับให้ไม่เป็นทาสของตัณหา แต่ให้ละกรรมชั่วกระทำ  
กรรมดี และชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาดตามหลัก  
พระโอวาท ๓ หรือกล่าวโดยทั่วไป มีกิจอะไรที่ควรทำ  
ก็ทำโดยไม่ต้องนั่งรอนอนรอผลของกรรมเก่าอะไร ความ  
พิจารณาเพื่อให้รู้กรรมและผลของกรรมนั้นก็เพื่อให้จิต  
เกิดอุเบกขา ในเวลาที่เกิดเหตุการณ์เหลือที่จะช่วยแก่ทั้ง  
คนที่เป็นที่รักและที่ชัง กับเพื่อจะได้ปฏิบัติตนตามหลัก  
พระโอวาท ๓ ข้อนั้น ทุกคนเรามีจิตใจที่เป็นต้นเดิมของ  
กรรมทุกอย่าง ไม่ว่าจะเก่าหรือใหม่ เพราะจะต้องมีจิตเจตนา  
ขึ้นก่อนแล้ว จึงทำกรรมอะไรออกไป ฉะนั้น จึงสามารถ  
จะทำอธิษฐาน คือตั้งใจว่าจะประสพผลอันใด เมื่อประกอบ  
กรรมให้เหมาะแก่ผลอันนั้น ก็จะได้รับความสำเร็จ และจึง  
สามารถตอบปัญหาว่า “เราเกิดมาทำไม” ได้อีกว่า “เรา  
เกิดมาตามที่ตั้งใจไว้ว่าจะมาทำ” เป็นอันไม่พ้นไปจาก  
คำตอบที่ว่า “เราเกิดมาเพื่อสนองตัณหาและกรรมของ  
ตนเอง” แต่คนดี ๆ ย่อมมีอธิษฐานใจที่ดี ดังพระโพธิสัตว์  
ทรงอธิษฐานพระหทัยเพื่อบำเพ็ญพระบารมี ความเกิดมา  
ของพระองค์ในชาติทั้งหลาย จึงเพื่อบำเพ็ญบารมี คือ  
ความดีต่าง ๆ ให้บริบูรณ์ อันที่จริงทุก ๆ คนมีสิทธิ์ที่จะ  
ถือว่าตนเกิดมาเพื่อบำเพ็ญความดีให้มากขึ้น และสามารถ  
ที่จะบำเพ็ญความดีได้

“เราเกิดมาเพื่อความดี” “เราเกิดมาเพื่อเพิ่มพูนปัญญาคือความรู้ความฉลาด” ความสำนึกเข้าใจตนเองไว้ดังนี้ ย่อมมีประโยชน์ไม่มีโทษ เพราะจะทำให้ชวนชวนทำความดี และศึกษาเพิ่มความรู้ของตนอยู่เสมอ แต่ชีวิตของคนเรายังเนื่องด้วยกรรมเก่า และยังเนื่องด้วยกิเลสในจิตใจ สิ่งที่ทุกคนได้มา ตั้งต้นแต่ร่างกายและชีวิตนี้เป็นวิบาก คือผลของกรรมและกิเลสของตนเอง แต่ยังมีอีกส่วนหนึ่ง คือความดีที่แต่ละคนได้อบรมสั่งสมมา อันเรียกว่า “บารมี” คือความดีที่เก็บพอกพูนขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งจะส่งเสริมจิตใจให้เกิดความเห็นที่ถูกต้อง และดำเนินไปในทางที่ถูกทำนองกล่าวไว้ว่ามนุษย์เราเกิดมาด้วยอำนาจของกุศล คือ กุศลจิตและกุศลกรรม ไม่ว่าจะเกิดมายากดีมีจนอย่างไร เพราะมนุษย์ภูมิเป็นผลของกุศล ทุกคนจึงว่ามีกุศลหนุนให้มาเกิดด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่ามนุษย์ ที่แปลอย่างหนึ่งว่าผู้มีใจสูง ดังจะเห็นได้ว่า คนเรามีพื้นปัญญาสูงกว่าสัตว์ดิรัจฉานมากมาย สามารถรู้จักเปรียบเทียบในความดี ความชั่วควรทำไม่ควรทำ รู้จักละอาย รู้จักเกรง รู้จักปรับปรุงสร้างสรรค์สิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม” “อารยธรรม” “ศาสนา” เป็นต้น แสดงว่ามีความดีที่ได้สั่งสมมา โดยเฉพาะปัญญาเป็นรัตนะอันส่องแสงสว่างนำทางแห่งชีวิต ถึงดังนั้น คนเรายังมีความมืดที่มากเกิดกำบังจิตใจให้เห็นผิดเป็นชอบ ความมืดที่สำคัญนั้น ก็คือกิเลสในจิตใจและกรรมเก่าทั้งหลาย อะไรคือกรรมเก่า

ไม่มีอธิบายอื่น จะอธิบายอย่างมองเห็น เช่นพระพุทธรูปอธิบาย  
ที่ตรัสไว้ ความว่า “กรรมเก่าคือ ตา หู จมูก ลิ้น และมนะ  
(ใจ)” กล่าวคือร่างกายที่ประกอบด้วยอายตนะทั้ง ๖ นี้แหละ  
เป็นตัวกรรมเก่า เป็นกรรมเก่าที่ทุก ๆ คนมองเห็น นอก  
จากนี้ ยังเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งกรรมใหม่ทั้งปวงอีกด้วย เพราะ  
กรรมที่สร้างขึ้นในปัจจุบันจะเป็นกายกรรม วาจากรรม มโน  
กรรมก็ตาม ก็อาศัยกรรมเก่านี้แหละเป็นเครื่องมือกระทำ  
ทั้งกรรมเก่านี้ยังเป็นชนวนให้เกิดเจตนาที่ทำการใหม่ ๆ  
ทั้งหลายด้วย เพราะตาหูเป็นต้นมิใช่จะมีไว้เฉย ๆ ต้อง  
ดูต้องฟังก่อน กิเลสเช่นราคะ (ความติดความยินดี) โทสะ  
(ความขัดเคือง) โมหะ (ความหลงไหล) ให้เกิดขึ้นขณะที่  
ร่างกายเจริญในวัยหนุ่มสาว ซึ่งกล่าวได้ว่ากรรมเก่ากำลัง  
เติบโตเป็นหนุ่มสาว ตาหูเป็นต้นก็ยิ่งเป็นสื่อแห่งราคะ โทสะ  
และเป็นสื่อแห่งกรรมต่าง ๆ ตามอำนาจของจิตใจที่กำลัง  
ระเริงหลง จึงจำต้องมีการควบคุมปกครอง จะปล่อยเสีย  
หาได้ไม่ ถ้าตนเองควบคุมตนเองได้ก็เป็นวิเศษที่สุด แต่  
ถ้าควบคุมตนเองไม่ได้ก็ต้องมีผู้ใหญ่ เช่นมารดาบิดาและ  
ผู้ใหญ่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องควบคุม ให้อยู่ในระเบียบวินัยที่  
ดีงาม ให้เกิดความสำนึกว่า “เรานี้เกิดมาเพื่อทำความดี”

ความเชื่อของคนในโลกนี้ ว่าตายเกิดน่าจะมากกว่า  
ตายสูญมากนัก และเมื่อเชื่อว่าตายเกิด จึงมีคติความเชื่อ  
ง่าย ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องเกิดอีกมาก เช่นความสัมพันธ์เกี่ยว  
ข้องกันระหว่างบุคคล ตั้งแต่สองคนขึ้นไปจนถึงกลุ่มใหญ่

ในอดีตชาติ ซึ่งให้เกิดผลสืบมาถึงปัจจุบันชาติ และความ  
เชื่อว่ามีสิ่งหรือเครื่องกำหนดให้เกิดมา เพื่อทำหน้าที่อย่าง  
หนึ่งเป็นต้น ซึ่งก็เป็นเรื่องสืบเนื่องมาจากอดีตนั้นเอง แม้  
ความเชื่อในเรื่องอวตารก็แสดงว่ามีอดีต คำว่า อวตาร  
ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานให้คำแปลว่า “การ  
ลงมาเกิด การแบ่งภาคมาเกิด” ตามคำแปลหลังแสดงว่าไม่  
ได้มาทั้งหมด แต่แบ่งภาค คือแบ่งส่วนใดส่วนหนึ่งมาเกิด  
คือยังมีตัวเดิมอยู่ในที่ของตน สมมติว่าสวรรค์ชั้นหนึ่ง ส่วน  
ที่มาเกิดนั้นเป็นส่วนหนึ่งของตัวเดิม เมื่อสิ้นวาระในโลก  
นี้แล้วก็กลับไปรวมเข้ากับตัวเดิม จะแปลความอย่างไรหรือ  
จะแปลความว่าแบ่งภาค ก็คือ แบ่งภาค (ส่วน) ของเวลา  
มาเกิด หมายความว่าเวลาของตนในที่นั้นสมมติว่าสวรรค์  
ชั้นหนึ่งนั้นยังไม่หมด ยังจะอยู่ต่อไปอีกนาน หรืออยู่ไป  
เป็นนิรันดร ตามความเชื่อของบางลัทธิ เช่นพระนารายณ์  
ของฮินดู แต่แบ่งเวลาส่วนหนึ่งลงมาเกิดในมนุษย์ โดย  
ตัวเดิมนั้นแหละลงมาเกิด ไม่ใช่ลงมาเกิดในมนุษย์ โดย  
ตัวเดิมนั้นแหละลงมาเกิด ไม่ใช่แบ่งตัวเล็กตัวน้อยลงมา  
เมื่อทำเสร็จธุระแล้ว ตัวเดิมก็กลับไปยังที่ของตน คำว่า  
แบ่งภาคจึงยังมีปัญหา จนกว่าจะมีผู้รู้มาแสดงให้เชื่อว่า  
อย่างไรแน่ คัมภีร์พระพุทธรศาสนาแสดงเรื่องนี้ไว้อย่างไร  
ถ้าจะให้ตอบตามคัมภีร์ ก็ควรจะกล่าวก่อนว่า คัมภีร์ต่างๆ  
แต่งกันหลายยุคหลายสมัย ปรากฏว่ามีคติความเชื่อต่าง ๆ  
แทรกเข้ามาเป็นอันมาก แต่ก็ยังไม่พบเรื่องแบ่งภาคมาเกิด

เรื่องทำนองแบ่งภาค เวลา มีอยู่เรื่องหนึ่งในอรรถกถา-  
ธรรมบท ซึ่งก็ไม่ถึงหลักกรรม และความตั้งปรารถนา  
นิทานธรรมบทนั้น มีความย่อว่า เทพธิดาองค์หนึ่งกำลัง  
ชมสวนกับเทพบุตรผู้สามีกับหมู่เทพธิดาทิ้งปวง จุติลงมา  
เกิดเป็นนางมนุษย์ในขณะนั้นระลึกชาติได้ จึงตั้งความ  
ปรารถนาไปเกิดอยู่กับสามีตามเดิม และได้ทำบุญกุศล  
ต่าง ๆ ถึงแก่กรรมแล้วก็ไปเกิดในสวนสวรรค์นั้นอีก ขณะ  
ที่ไปเกิดนั้นหมู่เทพก็ยังชมสวนกันอยู่ แสดงว่าเวลานาน  
หลายสิบปีในมนุษย์เท่ากับครู่หนึ่งของสวรรค์ เรื่องนี้เข้า  
ทำนองแบ่งภาคแห่งเวลามาเกิดอยู่ข้างเหมือนกัน แต่ก็  
กล่าวว่าได้อริชฐานใจตั้งความปรารถนา (นับว่าเป็น  
ต้นเหตุอย่างหนึ่ง) และทำบุญกุศลเพื่อให้ไปเกิดเป็นเทพ  
(นับว่าเป็นกรรมที่เป็นชนกกรรม คือกรรมที่ให้เกิด) จึง  
เข้าหลักพระพุทธพจน์ที่แปลความว่า “ต้นเหตุยังคนให้เกิด  
โลกคือหมู่มสัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม”

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แปลความว่า “ต้นเหตุ (ความ  
อยาก) ยังคนให้เกิด” และว่า “โลกคือหมู่มสัตว์ย่อมเป็นไป  
ตามกรรม” จึงสรุปกล่าวได้ว่า “เราเกิดมาเพื่อสนองความ  
อยาก และสนองกรรมของตนเอง” แต่การกล่าวดังนี้ เป็น  
การกล่าวครอบคลุมทั้งหมด เหมือนอย่างที่เราเรียกว่า พุด  
อย่างกำปั้นทุบดิน เพราะยังอาจกล่าวจำแนกออกไปได้อีก  
หลายลักษณะหลายประการ ตัวอย่างในด้านดี เช่นบางคน  
เป็นผู้เหมือนอย่างที่เราเรียกว่าฟ้าดินสั่งให้มาเกิด เพื่อ

ดับทุกข์ยุคเข็ญในโลก หรือเพื่อเป็นประมุขแห่งประชาชน ในคติของพราหมณ์ก็มีเรื่องนารายณ์อวตาร เมื่อเกิดยุคเข็ญแก่เทพและมนุษย์ไม่มีใครจะแก้ไขได้ พระนารายณ์ก็ได้รับอัญเชิญให้อวตารลงมาเกิดในโลก เพื่อปราบยุคเข็ญเสียคราวหนึ่งในเรื่องทางพุทธศาสนาเอง ก็มีแสดงว่า พระโพธิสัตว์ประทับอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นดุสิต ทรงได้รับอัญเชิญจากทวยเทพให้จุติลงมาเกิดเป็นมนุษย์ เพื่อจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าโปรดโลก ในประวัติของชาติไทยเอง ถึงคราวที่ประเทศชาติเกิดยุคเข็ญ ก็ได้เกิดคนดีเข้ามาแก้ไขเป็นคราว ๆ เช่นเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเข้าศึกครั้งแรก ก็ได้มีสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า กับพระเอกาทศรถ พระอนุชาธิราชทรงกอบกู้อิสรภาพของชาติกลับคืนมาได้ และทรงรวบรวมประเทศชาติให้เป็นปึกแผ่นแข็งแรง ต่อมาเมื่อกรุงศรีอยุธยาถูกเผาพินาศ ก็ได้เกิดสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาท ได้ทรงกอบกู้อิสรภาพกลับคืนมาได้ และได้ทรงสร้างกรุงเทพมหานครขึ้นใหม่ ทรงรวบรวมประเทศชาติให้เป็นปึกแผ่นแข็งแรงขึ้นอีก จึงได้มีคำกล่าว ว่า “กรุงศรีอยุธยาไม่สิ้นคนดี” แม้ในสมัยต่อมาถึงปัจจุบัน ก็ปรากฏว่า ได้มีบุคคลที่เหมือนอย่างเป็นผู้ที่เดินฟ้าส่งมาให้เกิด เพื่อป้องกันหรือแก้หรือปราบ และเพื่อดำรงรักษาประเทศชาติสืบต่อกันมา ส่วนตัวอย่างในด้านร้าย เช่น

บางคนเป็นผู้เหมือนผีปิศาจร้ายมาเกิดเพราะก่อยุคเข็ญเดือดร้อนขึ้นมากมาย ดังที่กล่าวในทางคติชาวจีนว่า ดาวร้ายจุติมาเกิด หรือปิศาจหนีมาเกิดดูเหตุการณ์ในโลก จะเห็นว่ามิตีกับร้าย หรือร้ายกับดีเกิดเป็นคู่กันอยู่เสมอว่าถึงคน มีคนดีเกิดมาทำประโยชน์เกื้อกูล ก็มีคนร้ายมาก่อนทุกขโศกเดือดร้อน แล้วก็มีคนร้ายมาก่อนความเดือดร้อนขึ้นอีก เหตุการณ์เหล่านี้ส่องให้เห็นเหมือนกับว่าคนร้ายย่อมมีกำหนดให้เกิดมาเพื่อก่อการร้าย ส่วนคนดีย่อมมีกำหนดให้เกิดมาเพื่อปราบหรือแก้ไขให้กลับคืนดี เมื่อทำกิจเหมือนดังที่ได้รับกำหนดมาเสร็จแล้วกำหนดหน้าที่ได้รับการพักผ่อนอยู่ในโลกนี้หรือต้องกลับไป ถ้าว่าตามคติอวดตาร สำหรับคนดีก็กลับไปสู่ทิพยสถานตามเดิม สำหรับคนร้าย เช่นผีปิศาจก็ถูกมาตามพบและถูกจับตัว (วิญญาน) กลับไปสู่สถานที่ตนหนีมา จึงได้มีคติความเชื่อของคน ดังเช่นที่กล่าวมานี้ก็มี

เมื่อเป็นเช่นนี้ ในฐานะที่เราเกิดมาแล้ว และเป็นคนหนึ่งในสังคมมนุษย์ เราจึงต้องใช้ชีวิตของเราสมกับที่เราเกิดมาเป็นมนุษย์ โดยพยายามสร้างสมความดี และละเว้นความชั่วต่าง ๆ ตามหน้าที่ของตนในสังคม เมื่อทุก ๆ คนพยายามปฏิบัติตามหน้าที่ตามฐานะของตน เมื่อนั้นสังคมนั้นย่อมมีแต่ความสุขสงบ ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหน้าที่ของมนุษย์ไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้สมาชิกในสังคมได้ปฏิบัติตามกัน แต่ก่อนอื่นเราลองหันมาศึกษา

คำว่า “หน้าที่” เสียก่อน

หน้าที่คืออะไร ในปทานุกรมให้ความหมายไว้ว่า “วงแห่งกิจการ, กิจที่ควรทำ, กิจที่จะต้องทำ” ตรงกับภาษาบาลีว่า ภาระณียะ คนทุกคนทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่มีกิจที่ควรทำ มีกิจที่จะต้องทำ จึงต่างมีหน้าที่ด้วยกันทั้งนั้น คือ ผู้ใดมีกิจอันใดที่ควรทำ มีกิจอันใดที่จะต้องทำ กิจอันนั้นแหละเป็นหน้าที่ของผู้นั้น

หน้าที่ของคนคืออะไร เมื่อเข้าใจความหมายของคำว่าหน้าที่โดยทั่วไป ๑ แล้ว ก็ควรเข้าใจโดยเฉพาะว่าหน้าที่ของตน ๑ คืออะไร ตนเองควรทำกิจอันใดจะต้องทำ กิจอันใด กิจอันนั้นแหละเป็นหน้าที่ของตน

อะไรเป็นกิจที่ควรทำ หรือที่จะต้องทำ กิจเช่นนี้กล่าวโดยย่อ มี ๒ คือ ก. อัดตัตถกิจ กิจที่เป็นประโยชน์ตน ข. ปรัตถกิจ กิจที่เป็นประโยชน์ท่าน

ก. อัดตัตถกิจ เช่น เมื่อเป็นเด็กต้องเรียน ต้องศึกษา ศิลปวิทยา เมื่อเสร็จการเรียนต้องประกอบการค้นหาเลี้ยงชีพ ตั้งตนให้มีหลักฐาน ประพฤติธรรมในศาสนาตามควรแก่ภาวะ กิจใด ๆ ที่เกื้อกูลแก่ความรู้ ความประพฤติ และฐานะต่าง ๆ ของตน ซึ่งไม่เป็นการให้โทษให้ร้ายแก่ใครอื่น ก็ประกอบกิจนั้น ๆ

ข. ปรัตถกิจ คนต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ จึงเกิดมีหน้าที่คือกิจที่ควรทำ หรือที่จะต้องทำแก่บุคคลอื่นหรือแก่หมู่ ตามที่เกี่ยวข้องกัน เป็นต้นว่า

หน้าที่ในระหว่างบุคคลทั้งหลายในครอบครัว  
หน้าที่ในระหว่างบุคคลต่อบุคคลที่เกี่ยวข้อง  
หน้าที่ในระหว่างชาติกับประเทศชาติ หรือเมืองกับ  
พลเมือง

หน้าที่ในระหว่างพระมหากษัตริย์ กับประจากราชฎา

หน้าที่ในระหว่างรัฐบาลกับประชาชน

หน้าที่ในระหว่างองค์การศาสนากับศาสนิกชน

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงทิส  
๖ คือ เมื่อทุก ๆ คนยืนหรืออยู่ในที่ใด ๆ ก็ตาม ย่อมมีทิส  
ทั้ง ๔ อยู่โดยรอบ และเมื่อนับเบื่องบนศีรษะและเบื่องต่ำ  
เป็นทิสเบื่องบน ทิสเบื่องต่ำด้วย ก็รวมเป็นทิส ๖ ทิส ๖ นี้  
เทียบกันได้กับบุคคลที่เกี่ยวข้องอยู่โดยรอบ ดังนี้

(๑) มารดาบิดา เรียกว่าเป็นปฐติมทิส ทิสเบื่อง  
หน้าของบุตรธิดา

(๒) ครูอาจารย์ เรียกว่าเป็นทักษณทิส ทิสเบื่องขวา  
ของศิษย์

(๓) บุตรภรรยาหรือสามี เรียกว่าเป็นปัจฉิมทิส  
ทิสเบื่องหลังของกัน

(๔) มิตร เรียกว่าเป็นอุตตรทิส ทิสเบื่องซ้ายของ  
มิตร

(๕) คนรับใช้ เรียกว่าเป็นแหฐฐิมทิส ทิสเบื่องต่ำ  
ของนาย

(๖) สมณพราหมณ์ เรียกว่า เป็นอุปริมทิส ทิสเบื่อง

บนของคฤหัสถ์ ฆราวาส

พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนหน้าที่อันบุคคลทั้ง ๖ คู่ เหล่านี้ พึ่งปฏิบัติต่อกันไว้อย่างสมบูรณ์เป็นอันได้ทรงวางหลักแห่งสังคมมนุษย์ไว้เป็นอย่างดี และคนทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงเพียงแสดงสิ่งแวดล้อมนั้นด้วยทศ ๖ ทำให้เห็นว่าเป็นสิ่งแวดล้อมที่ต้องเกี่ยวข้องกับด้วยจริง ๆ เพราะจะอยู่ที่ไหน ๆ ก็ไม่พ้นไปได้จากทศ ๖ มารดาบิดาก็เหมือนกัน เมื่อเกิดมาแล้ว ก็ต้องมีมารดาบิดา และก็ต้องเป็นบุตรธิดาของท่าน คู่อื่น ๆ ก็เทียบกันได้เช่นเดียวกัน

ทุก ๆ คนอยู่ในสิ่งแวดล้อมเหมือนอย่างอยู่ในทศ ๖ จึงมีหน้าที่ คือกิจที่ควรทำหรือที่จะต้องทำแก่บุคคลต่าง ๆ ตามที่เกี่ยวข้อง

กิจที่เป็นประโยชน์ของตน และกิจที่เป็นประโยชน์ท่านทั้ง ๒ นี้โดยมาก เนื่องถึงกันและอาศัยกัน ดังเช่นการเล่าเรียนศึกษา เป็นประโยชน์ของตนโดยตรง แต่ก็ได้อาศัยความรู้ความสามารถอันเกิดจากการเล่าเรียนศึกษานั้น ปฏิบัติหน้าที่ราชการเป็นต้น อันนับว่าเป็นการทำประโยชน์ท่าน แล้วก็ได้อาศัยผลของการปฏิบัติหน้าที่ราชการเป็นต้นนั้นกลับมาเลี้ยงชีวิตตน จึงนับว่าเป็นการทำประโยชน์ตนด้วย ฉะนั้น จึงมีพระพุทธภาษิตแสดงโดยความว่า “ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ตน ชื่อว่าทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่นด้วย ทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ผู้อื่น ชื่อว่าทำ

ประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนด้วย”

ประโยชน์ตนและประโยชน์ท่าน ทั้ง ๒ อย่างดังกล่าว  
เมื่อเป็นกิจที่ตนควรทำหรือต้องทำเรียกว่า เป็นหน้าที่  
ของตนเหมือนกันทั้ง ๒ อย่าง

หน้าที่เกิดจากอะไร หน้าที่เนื่องกับฐานะตำแหน่ง  
เกิดมีขึ้นพร้อมกับฐานะตำแหน่ง อันฐานะตำแหน่งนั้น  
เกิดแต่ชาติกำเนิดก็มี เกิดจากการแต่งตั้งสมมติก็มี

ที่เกิดแต่ชาติกำเนิดนั้น เช่นฐานะตำแหน่งมารดา  
บิดา กับบุตรธิดา เมื่อเด็กเกิดขึ้นผู้ให้กำเนิดก็เกิดมีฐานะ  
ตำแหน่งเป็นมารดาบิดา เด็กที่เกิดก็มีฐานะตำแหน่งเป็น  
บุตรธิดาขึ้นทันที และมีหน้าที่ของมารดาบิดา กับของบุตร  
ธิดาขึ้นทันทีเหมือนกัน

ที่เกิดจากการแต่งตั้ง เช่นฐานะตำแหน่งทางราชการ  
ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งขึ้น ได้รับแต่งตั้งขึ้น  
เมื่อใด ก็มีหน้าที่ตามฐานะตำแหน่งขึ้นเมื่อนั้น

ที่เกิดจากการสมมติ เช่นฐานะตำแหน่งพระภิกษุ  
หมายถึงภิกษุภาวะเกิดจากการอุปสมบท อันเรียกว่าเป็น  
การสมมติอย่างหนึ่ง อันที่เรียกภิกษุสงฆ์ว่าสมมติสงฆ์  
มีฐานะเป็นพระภิกษุ เพราะการอุปสมบทขึ้นแล้วเมื่อใด  
ก็มีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติพระวินัยบัญญัติสำหรับพระภิกษุ  
ขึ้นเมื่อนั้น

ควรต้องปฏิบัติหน้าที่อย่างไร

เมื่อเป็นหน้าที่ของตน ก็ควรต้องปฏิบัติ ผู้ที่อยู่ในฐานะ

ตำแหน่งใด ก็ควรต้องปฏิบัติหน้าที่ของตนตามฐานะตำแหน่งนั้นให้ดีด้วยความซื่อตรง ให้มีอิทธิบาท (ธรรมที่ให้ถึงความสำเร็จความประสงค์ซึ่งไม่เหลือวิสัย) ๔ อย่าง คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ดังจะกล่าวต่อไปโดยลำดับ

ฉันทะ คือ พอใจรักใคร่ในหน้าที่ของตน ซื่อตรงกันข้ามกับความไม่พอใจ ซึ่งเกิดจากเหตุต่าง ๆ เป็นต้นว่า เห็นว่าหน้าที่ต่ำต้อย เหนื่อยยากหรือมีผลน้อย, บางทีพอใจตำแหน่ง แต่ไม่พอใจทำงานที่เป็นหน้าที่, บางทีทำงานจำเจมานานเกิดความเบื่อหน่าย, บางทีถูกกระทบกระทั่งจากบุคคลและเหตุแวดล้อมต่าง ๆ จึงเกิดหมดกำลังใจ คือหมดฉันทะลงไป ผู้ที่มีหน้าที่ทุก ๆ คน อาจเคยเสื่อมฉันทะในหน้าที่มาบ้าง แต่ไม่ควรปล่อยให้เสื่อม ควรปลุกรักษาฉันทะไว้ เพราะเป็นคุณที่อาจปลุกได้ อาจรักษาได้ วิธีปลุกก็คือ คิดให้เห็นว่า หน้าที่ของตนนั้นดีที่สุดในฐานะอะไร เมื่อเป็นหน้าที่ของตนแล้ว ตนต้องภูมิใจในหน้าที่นั้น แต่ก็ต้องไม่เข้าแทรกแซงยุ่งเกี่ยวในหน้าที่ของคนอื่นให้ยุ่งยากไปด้วย ต้องพยายามคิดชักจูงใจให้เห็นดังนี้ เพราะใจนั้นอาจชักจูงได้ ให้ชอบก็ได้ ให้ชังก็ได้ เมื่อจะให้ชอบก็ต้องรู้วิธีประจบใจ เหมือนอย่างวิธีทำให้คนอื่นชอบเหมือนกัน เมื่อมีการประจบใจจนเกิดพอใจเป็นฉันทะขึ้นแล้ว ก็ไม่ต้องกังวลว่าจะกลัวต่ำต้อยเหนื่อยยาก หรือมีผลน้อยหรือเบื่อหน่าย เพราะจะไม่เห็นว่าต่ำต้อยในสิ่งที่พอใจ จะไม่เห็นว่าเหนื่อยยากในสิ่งที่พอใจ จะไม่เห็นว่ามีผลน้อย

ในสิ่งที่พอใจ จะไม่รู้สึغبื่อหน่ายในสิ่งที่พอใจ หรือตลอดเวลาที่ยังพอใจอยู่ ควรให้รู้สึกว่าเป็นหน้าที่ของคนที่จะมีฉันทะในหน้าที่ของตน

วิริยะ เพียรประกอบหน้าที่ของตน คือหมายความว่ารวมทั้งเพียรระมัดระวัง ไม่ให้เกิดความเสียหายในหน้าที่ เพียรละเว้นความประพฤติผิดพลาดเสียหายในหน้าที่ เพียรปฏิบัติหน้าที่ให้ดี และเพียรรักษาส่งเสริมการปฏิบัติหน้าที่ให้ดียิ่งขึ้น คำว่าเพียร แปลตามศัพท์ว่า ความเป็นผู้กล้า ไม่ใช่หมายความว่ากล้าทำอย่างเดียว แต่หมายความว่ากล้าที่จะไม่ทำด้วย คือกล้าที่จะไม่ทำผิด แต่กล้าที่จะทำถูก ผู้ที่เคยปฏิบัติงานมาแล้วย่อมรู้โดยมากกว่า ในเรื่องนี้ต้องใช้ความกล้าเพียงไร เพราะมีสิ่งที่เร้ารุ่มให้เกิดความล่าเอียงไม่เที่ยงตรงอยู่มากมาย ทำให้ใจงันอ่อนแอหวาดหวั่น ไม่สามารถจะเว้นการที่ควรเว้น ไม่สามารถจะทำการที่ควรทำ ความผิดพลาดเสียหายในหน้าที่ต่าง ๆ จึงเกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ อย่างนี้แหละเรียกว่าขาดเพียร คือขาดความเป็นผู้กล้าที่จะละเว้น และที่จะทำ ความเพียรนี้ก็อาจปลูกขึ้นได้เหมือนกัน ข้อสำคัญให้มีฉันทะเป็นทุน และให้พยายามหลีกเลี่ยงสิ่งผิด ทำแต่สิ่งที่ถูก ให้เห็นว่า เป็นหน้าที่ที่จะต้องมียุติดังกล่าวในหน้าที่ของตน

จิตตะ เอาใจฝึกใฝ่ในหน้าที่ของตนไม่วางธุระ คือเอาใจใส่ ไม่ทอดธุระในหน้าที่รวมทั้งมีใจซื่อตรงในหน้าที่ของตนด้วย ถ้าขาดคุณข้อนี้อันเสียจะทำให้เกิดความขาดตก

บกพร่องในหน้าที่ ผู้ที่มาทำงานภายหลังเวลา ที่เรียกว่า มาสายก็ดี เลิกงานก่อนเวลาก็ดี ในระหว่างทำงานก็ขาด ตกบกพร่องไม่เรียบร้อย หรือทิ้งการงานที่ได้รับมอบหมาย ก็เพราะขาดคุณขื่อนี้ ซึ่งบางที่ทำให้ฉันทะวิริยะ ที่มีอยู่เสื่อมไปได้ด้วย แต่ถ้ามีจิตฝักใฝ่อยู่ไม่วางธุระ ก็จะ ทำให้การทำกรงานกระฉับกระเฉงถูกต้องเรียบร้อยและ ลุล่วงไปด้วยดี ส่งเสริมฉันทะวิริยะให้มากขึ้นได้ด้วย และ คุณขื่อนี้ก็เป็นคุณที่อาจปลูกขึ้นได้เช่นเดียวกันด้วยการ ไม่ยอมนอนใจ แต่หัดตั้งใจคิดฝักใฝ่ไม่ยอมทอดธุระใน หน้าที่ของตน ให้เห็นว่าเป็นหน้าที่ จะต้องมีความเอาใจ ฝักใฝ่ไม่วางธุระในหน้าที่ของตน

วิมังสา หมั่นตรองพิจารณาเหตุผลในหน้าที่ของตน มีความหมายตลอดถึงการส่งเสริมเพิ่มเติมความรู้ในหน้าที่ มีความรู้ในการปฏิบัติหน้าที่ทั้งในด้านวัณณะ ทั้งในด้าน หายณะ พร้อมทั้งรู้วิธีปฏิบัติให้สำเร็จผลในด้านวัณณะ ในขั้นแรกต้องมีความรอบรู้ในหน้าที่ของตน จึงจะปฏิบัติ ได้อย่างถูกต้องไม่ผิดพลาด ทั้งต้องรู้ทางวัณณะ และทาง หายณะของหน้าที่ด้วย จึงจะไม่ถล่ำผิดไปในทางหายณะ และดำเนินไปถูกทางวัณณะส่วนเดียว แต่ทั้งนี้ก็ต้องรู้วิธี ปฏิบัติ คนเป็นอันมากที่มีความรู้พื้นฐานต่าง ๆ เป็นอย่างดี แต่ปฏิบัติงานไม่สำเร็จ เพราะขาดความรู้ในวิธีปฏิบัติ ความรู้ในวิธีปฏิบัตินั้น ต้องประกอบด้วยความเป็นผู้รู้จัก เหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักประมาณ รู้จักกาลเวลา รู้จัก

ประชุมชน รู้จักบุคคล จึงอาจปฏิบัติกิจให้สำเร็จได้ด้วยดี ความรู้ดังกล่าวรวมเข้าเป็นวิมังสา อาจที่จะอบรมให้มีขึ้นได้ และควรเห็นว่าเป็นหน้าที่ที่จะพึงมีวิมังสาในหน้าที่ของตน

หน้าที่กับความเป็นบุคคล การปฏิบัติหน้าที่อย่างมีระเบียบซึ่งเกี่ยวโยงกันตั้งแต่หน่วยเล็ก ๆ ขึ้นไปจนถึงหน่วยใหญ่ อาจทำให้ผู้มีประสงค์บางอย่างอ้างว่าทุก ๆ คนต่างปฏิบัติหน้าที่ของตนเท่านั้น เหมือนอย่างมารดาบิดาก็ปฏิบัติหน้าที่ของตน บุตรธิดาก็ปฏิบัติหน้าที่ของตน จึงไม่ควรถือว่าฝ่ายไหนมีบุญคุณต่อกัน ซึ่งจะต้องตอบแทนกัน ในฐานะเป็นบูรพการีกับกตัญญูกตเวทีต่อกันเป็นต้น เพราะเมื่อดูความเป็นไปในกลุ่มชนหมู่ใหญ่แล้วก็จะเห็นการปฏิบัติหน้าที่ตามฐานะเหมือนอย่างเครื่องจักรนาฬิกา หรือเหมือนอย่างเครื่องจักรในโรงงาน แต่ข้ออ้างนี้มีได้เป็นจริงเช่นนั้น เพราะทุก ๆ คนต่างมีความเป็นบุคคลของตน ซึ่งมีชีวิตจิตใจ รักสุข เกลียดทุกข์ อยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น จึงนับถือธรรมะเป็นข้อปฏิบัติ ประกอบกันกับหน้าที่ของตนด้วย เป็นต้นว่า ธรรมหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า สังคหวัตถุ แปลว่า คุณที่เป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของกันและกัน มี ๔ ข้อ คือ

(๑) ทาน ให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้สมควรให้ปันด้วยจิตเมตตา

(๒) ปิยวาจา เจรจาวาจาที่จับใจทำให้เกิดความเคารพรัก ด้วยจิตเมตตา

- (๓) อัดถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน  
ไม่ประพฤติชั่วร้ายแก่กัน เพราะจิตริษยา  
อาฆาต เป็นต้น
- (๔) สมานัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว  
วางตนดี พอสม พอเหมาะ

สังคหวัตถุเหล่านี้ สำเร็จด้วยเมตตาไมตรีจิตเป็นที่ตั้ง เพราะธรรมดังกล่าวนี้เอง ทุก ๆ ฝ่ายจึงได้รับความเคารพ นับถือของกันและกัน เป็นผู้มียุคุณแก่กันและกัน เป็นต้นว่า มารดาบิดา ก็เป็นบุพการีของบุตรธิดา ได้รับความนับถือ บูชาจากบุตรธิดา บุตรธิดาก็เป็นกตัญญูกตเวทีของมารดา บิดา ผู้ใหญ่ที่เป็นที่เคารพของผู้ nhỏ ผู้เล็กก็มีความเคารพ รักในผู้ใหญ่ด้วยจิตใจ

ในฝ่ายพุทธจักร พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติพุทธกิจซึ่ง นับว่าเป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าด้วยพระมหากรุณาแก่ โลก ในฝ่ายอาณาจักร พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจด้วยพระมหากรุณาแก่ประชาราษฎร์ทั่วไป

สรุปความโดยย่อว่า หน้าที่คือ ภาระกิจที่ควรทำ หรือที่จะต้องทำหน้าที่ของตนคือภาระกิจของตนนั่นเอง จะเป็นกิจที่เป็นประโยชน์ตนก็ตาม เป็นประโยชน์ท่าน ก็ตาม เมื่อเป็นกิจที่ตนควรทำหรือต้องทำก็เป็นหน้าที่ของ ตนเท่านั้น และโดยมากเมื่อเป็นประโยชน์ตนก็เป็นประโยชน์ คนอื่นด้วย เมื่อเป็นประโยชน์คนอื่นก็เป็นประโยชน์ตนด้วย

โดยปกติหน้าที่เกิดมีขึ้นพร้อมกับฐานะตำแหน่ง ซึ่งเกิดแต่ชาติกำเนิดก็มี เกิดจากการแต่งตั้งสมมติขึ้นก็มี จะเกิดขึ้นอย่างไรก็ตาม เมื่อเป็นหน้าที่ของตนแล้ว ก็ควรต้องปฏิบัติให้ดีด้วยความซื่อตรง ให้มีอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ พอใจรักใคร่ วิริยะ เพียรประกอบ จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ วิมังสา หมั่นตรិตรองพิจารณาเหตุผลในหน้าที่ของตนกับให้มีธรรมะประกอบอยู่ในการปฏิบัติหน้าที่ให้สมกับภาวะเป็นบุคคล ซึ่งมีชีวิตจิตใจไม่ใช่วัตถุ คือ ให้มีสังคหวัตถุ ๔ ได้แก่ ทานให้ปัน ปิยวาจา เจรจาวาจาที่ให้เกิดความเคารพ รัก อุตถจริยา ประพฤติประโยชน์ สมานัตตตา วางตนสม่ำเสมอพอสมพเหมาะด้วยมีเมตตาไมตรีจิตต่อกันเป็นที่ตั้ง

การปฏิบัติหน้าที่ของตน ด้วยอาศัยหลักอิทธิบาท ๔ ประกอบกับสังคหวัตถุธรรม ๔ ดังกล่าว เมื่อก้าวโดยสรุปลที่สุดก็ต้องอาศัยหมั่นฝึกฝนตนอยู่เสมอ การฝึกฝนตนนี้แหละเป็นหน้าที่ของบัณฑิต คือคนฉลาด เพราะเมื่อสามารถฝึกตนได้ ก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้ทุกอย่าง อิทธิบาทและธรรมเป็นเครื่องประกอบกับหน้าที่ ก็สามารถอบรมให้มีขึ้นได้โดยไม่ยาก พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า อุดุดานํ ทมยณฺติ ปณฺฑิตา คนฉลาดทั้งหลาย ย่อมฝึกตนดังนี้แล ฯ



